

1 | EILAND TUSSEN DE OREN

Een 'gentle madness'

Door een Londense voorstad loopt een stoet meisjes in witte jurken, met witte schoenen en met witte bloemen in het haar. Ze zijn blank en lopen hand in hand. De zon schijnt. De bomen staan in het blad. Alle meisjes hopen die avond door de meikoning gekozen te worden tot meikoningin.

Tegen een hek in Durham liggen trompetten, een grote trom en een tuba. Tussen de instrumenten zit een man met een pet. Hij heeft een gegroefd gezicht. Hij krabt aan zijn neus. In het gras naast hem zit een jongetje in een korte broek die strak opzij kijkt naar iets wat we niet kunnen zien. Boven hen bollen vaandels in de wind. 'National Union of Miners' is op een ervan te lezen. Het is het jaarlijkse feest van de mijnwerkers. Dadelijk komt de volgende parade langs. Of is die net voorbij?

In de ballroom van Morecambe glijdt één paar over het parket. Op het ruime podium in de verte, omzoomd door zware gordijnen, speelt een man op een orgel. Hij zit met zijn rug naar de zaal. Op het podium zit nog een man. Hij drumt. Morecambe is een badplaats. Het is vakantie.

Dit is wat er te zien is op drie foto's uit het kleine en weinig bekende oeuvre van Tony Ray-Jones. Ze roepen geen gebruikelijke associaties op met de Britse swinging sixties. Voor hem was het gewone leven buiten de hoofdstad al exotisch genoeg. Nadat hij een paar jaar in de Verenigde Staten had gereisd, keerde hij in 1967 terug. Met een hoofd vol nieuwe ideeën over fotografie als kunstvorm en met een nieuw oog voor de rituelen en gebruiken van zijn landgenoten. 'Er is iets speciaals en nogal grappigs aan de *English way of life*, dat ik wil

vastleggen vóór het nog meer geamerikaniseerd raakt', schreef hij.

Het beeld van een bedreigde soort kwam niet uit de lucht vallen. In hetzelfde jaar had de Britse regering na jaren aarzelen alsnog het lidmaatschap van de Europese Gemeenschap aangevraagd. Maar het verzoek strandde op het veto van De Gaulle. Opnieuw zaten de Britten klem tussen het Europese continent en Amerika, de bondgenoot uit de Tweede Wereldoorlog, bij wie de liefde leek te bekoelen. 'Dit is een belangrijk moment in onze geschiedenis,' schreef Ray-Jones. 'We zijn gereduceerd tot een eiland, uitgekleeft, naakt.'¹

Hij zou in 1972 op dertigjarige leeftijd aan leukemie sterven. Maar in de paar jaar die hem restten, legde hij vast hoe de Britten hun vrije tijd besteedden in badplaatsen, op volksfeesten, openluchtmarkten en hondenshows. Hij fotografeerde de high society, picknickend met aardbeien en champagne in de pauze van het Glyndebourne-operafestival, de arbeiders tijdens hun theepauze, de bloemetjesjurken van de buitenwijken, studenten, dagjesmensen, tuinliefhebbers, serveersters, heilsoldaten. In meedogenloos zwart-wit, maar met liefde, en met een knipoog voor wat hij de *gentle madness*, de goedaardige krankzinnigheid, van de Britten noemde.

Hij kreeg gelijk. Dertig jaar later kronen weinig dorpen in het voorjaar nog een Queen of the May. Moderne vruchtbaarheidsrituelen draaien niet meer rond de meipaal, maar om Bacardi-breezers, Nikes en wie de tofste muziek naar zijn iPod heeft gedownload. In voorheen Tony's Milk Bar worden nu afhaalpizza's verkocht, of mobiele telefoons. De kruidenier spreekt Engels met de helft van zijn klanten en Gujarati met de andere helft. De meeste bomen langs de straat zijn weg. Over de kasseien ligt asfalt. Op lijn 159 rijden geen Routemaster-dubbeldekkers meer, maar scharnierende Mercedes Benz-bussen. Alleen de kleur rood is hetzelfde gebleven.

Durham, in Noordoost-Engeland, houdt wel nog elk jaar een Miners' Gala met een vaandeloptocht en koperblazers. Maar het is eerder een toeristisch carnaval dan het grimmige feest van de kameraden die weer een jaar onder de grond hadden overleefd en weer een jaar dicht bij een hoestend sterfbed waren gekomen.

In 1993 ging hier de laatste van de meer dan honderd kolenmijnen dicht. De nieuwe economie zou troost bieden, maar het werd een schrale. Het noordoosten is ondanks een inhaalslag ten opzichte van het rijke zuiden nog steeds de armste regio, en houdt de hoogste werkloosheid van het land. Nissan, een grote werkgever, exploiteert er de efficiëntste autofabriek van Europa. Maar Siemens Fujitsu heeft zijn fabriek voor siliconenchips weer gesloten en LG Philips wil er ook geen platte beeldschermen meer bouwen. Noordoost-Engeland is geen partij voor Zuidoost-Azië.

De baai van Morecambe, een van de rijkste kweekvijvers van garnalen en schelpen in West-Europa, valt nog steeds twee keer per dag droog. Begin 2004 verraste het snel opkomende water van de Ierse Zee een groep mannen en vrouwen die twee mijl van het vaste land kokkels aan het uitgraven waren, voormalig volksvoedsel dat nu een peperdure delicatessen is. De twintig mensen die verdronken waren merendeels illegale Chinese immigranten, in dienst van koppelbazen uit het naburige Liverpool. Met hun 58 lotgenoten die een paar jaar eerder stikten in een Nederlandse koelwagen in Dover, behoren de Chinezen tot de wegwerppimmigranten die in abattoirs, tuinbouwkassen en in de bouw de grijze economie aan de gang houden, en daarmee de witte.

De badplaats Morecambe houdt zelf maar nauwelijks het hoofd boven water. De werkende klasse houdt er geen vakantie meer. Dankzij easyJet en Ryanair liggen de Britten nu voor hetzelfde geld aan de Middellandse Zee. De bioscoop van Morecambe is een showroom voor plastic badkamers

geworden. Wie een film wil zien haalt een video uit de automaat naast de snackbar. Het Midland Hotel, een art deco-monument uit 1930, is dichtgetimmerd, net als heel veel gewone huizen.

In de B&B's aan de promenade, waar het onnavolgbaar Brits geurt naar bakolie en carbol, leggen nu groepen bejaarden aan. John (87), een voormalig slijper uit een staalfabriek in Sheffield, is een van hen. Hij koestert een pint *bitter* en kijkt glimlachend over het minuscule dansvloertje van het Lothersdale Hotel, waar twee kwieke leeftijdgenotes in steunkousen en op hagelwitte pumps beschaafde pasjes maken op Glenn Millers *In the Mood*. 'Zo klonk onze jeugd,' zegt John.

Met een stuk of vijftien anderen heeft hij die dag een bustocht gemaakt door het Lake District. Hij kwam er voor het eerst in 1934, op de fiets vanuit Sheffield, en hij heeft later alle toppen beklommen als lid van de Ramblers, de landelijke wandelvereniging op socialistische grondslag. Hij heeft nooit iets anders gestemd dan Labour, ook al vindt hij dat de man die zijn partij drie keer heeft laten winnen moeilijk een socialist kan worden genoemd.

Zijn vrouw Irene (78), die naast hem zit met een gin-tonic, is vorig jaar aan borstkanker geopereerd zonder dat ze daarvoor op een wachtlijst hoefde te staan, en ze heeft op kosten van het ziekenfonds een nieuwe heup gekregen. 'Wat hebben we het toch goed,' zegt John met een zucht. 'Een huis, een pensioen, goed te eten, overdag een mooi uitzicht en 's avonds muziek. Konden mijn ouders dit maar zien. Dan zouden ze denken dat ze in het paradijs waren.'

De vrije markt

Wie wat langer in het Verenigd Koninkrijk doorbrengt, ontdekt dat alle clichés nog steeds waar zijn. Het blijft het land

van beleefd in de rij staan, onmatig thee drinken, even een fish & chips halen, schreeuwende boulevardbladen, de zaterdagse cricketwedstrijd op de *green* van het dorp, en ‘erm, that’s very interesting indeed’ zeggen als je ‘daar geloof ik geen fluit van’ bedoelt. De *gentle madness* die Tony Ray-Jones zag, is er nog steeds, al is het land radicaal veranderd. Zo’n verandering is meer landen overkomen waar de vrije markt vrij spel kreeg, maar in het Verenigd Koninkrijk gebeurde het eerder en heviger dan elders. De eerste oorzaak heet Margaret Thatcher.

Tussen het eind van de Tweede Wereldoorlog en het eind van de Koude Oorlog was de wereld relatief overzichtelijk. Vrijhandel en de grensoverschrijdende informatietechnologie hebben sindsdien welvaart en vrijheid gebracht, maar ook onzekerheid en onveiligheid. Het is niks nieuws, eerder de logische ontwikkeling van het liberalisme en de industriële en wetenschappelijke revolutie die in de achttiende eeuw begon. Alleen hadden de Koude Oorlog en de oude tegenstellingen tussen links en rechts het zicht erop tijdelijk benomen.

Vanaf 1980 zette Thatcher de Britse economie wagenwijd open. Door staatsbedrijven en masse te privatiseren, door belasting te verlagen, de wisselkoersen te laten zweven en de macht van de vakbonden te beperken. En door industrietakken die Brittannië groot hadden gemaakt, zoals kolen, staal en scheepsbouw, subsidieeloos te laten verkommeren, omdat er ‘geen markt’ voor was.

Mijnwerkers en staalpleetters waren niet de enigen die werkloos werden. De politici en technocraten die het land hadden bestuurd als een modelspoorbaan raakten hun semi-monopolie op de macht kwijt.² Zo veranderde het Verenigd Koninkrijk van een sociaal-democratische staat met een geleide economie in een vrije markt-economie. Die transformatie gebeurde eerder dan in andere Europese landen en was net voltooid toen in 1989 de Muur viel. Daarom voelden de Britten als eersten in Europa – vóór Frankrijk, Duitsland en

Nederland – de volle kracht van de globalisering, die na de Koude Oorlog in een stroomversnelling kwam.

De Britten profiteerden als eersten van spotgoedkope telefoontik, flitskapitaal en exotische vakantievluchten voor een prikje. Maar ze ondervonden ook als eersten in Europa de nadelen. Voor wie van de ene op de andere dag zijn baan kwijtraakt omdat zijn werkgever liever in Oost-Europa of Thailand laat produceren, betekent globalisering willekeur en machteloosheid. Dat heeft iets ironisch. De revolutie van het stoomschip, de spoorweg en de telegraaf, die de globalisering van de negentiende eeuw mogelijk maakte, begon op de Britse eilanden. Het was toen ook een doelbewuste politieke keuze. Door de vrijhandel via de nieuwe netwerken te stimuleren legde de regering het fundament voor een wereldrijk. Dit keer was het omgekeerd. 'De Britten waren altijd iets wat anderen overkwam,' schreef de journalist en historicus Andrew Marr. 'Nu overkomt de wereld de Britten.'³

Ooit sprak de Britse plek op de wereld vanzelf. Waarom begon de industriële revolutie juist hier? Waarom konden juist de Britten een imperium vestigen? 'Om te beginnen had Brittannië de vroege voorsprong dat het een natie was,' denkt de historicus David Landes. 'Niet simpelweg het domein van een heerser, een staat of politieke entiteit, maar een van zichzelf bewuste, zelfverzekerde eenheid, gekarakteriseerd door een gemeenschappelijke identiteit en loyaliteit, en door een gelijkheid van burgerlijke status.'⁴ Maar nationale identiteit en loyaliteit staan al een tijdje op losse schroeven.

De wereld rukt op. In de vorm van Franse voetballers, immigranten uit het Midden-Oosten en Afrika, Australische oers, Amerikaanse films, auto's, muziek, *slang* en zwaarlijvigheid, Italiaanse recepten, Arabische satelliet-tv en de radicale islam, Chinese schoenen, Poolse loodgieters, Filippijnse verpleegsters, Afghaanse heroïne en Brusselse regels.

Eeuwenlang was hun eiland een toevluchtsoord en de uitvalsbasis van het Empire, maar van het Empire resteert alleen periodieke fantoompijn. De *white cliffs of Dover* zijn geen onneembare vestingmuren meer. Sinds 1994 dendert elke paar minuten een trein door de Kanaaltunnel. De veerhaven van Dover is alleen gesloten als de collega's in Calais weer eens staken. De containerhaven van Felixstowe slaapt nooit. Net als Heathrow, de luchthaven met het grootste aantal internationale vluchten ter wereld.

De Britten doen niet mee aan het open grenzenverdrag van Schengen, maar het idee dat ze de brug over de slotgracht nog kunnen optrekken, is een illusie. Tony Ray-Jones zag een vertrouwde, blanke, flegmatieke, langzame, beschaafde en eigengereide manier van leven. Van die onmiddellijk herkenbare Britse eilandmentaliteit rest steeds minder.

Identiteitscrisis

Toen ik me in 1998 als correspondent in het Verenigd Koninkrijk vestigde, was de 'nationale identiteitscrisis' het gesprek van de dag. De Britten wisten niet langer wie ze waren, luidde de redenering, want door immigranten, de Europese Unie, aanstaande autonomie voor de Schotten en de economische globalisering was *Britishness* steeds minder gaan betekenen.

'Ik herken deze plek bijna niet,' schreef Andrew Sullivan in *The New York Times* toen hij in 1999 na vijftien jaar in zijn geboorteland terugkeerde. 'Zonder het risico van overdrijven kun je je afvragen of Brittannië is opgeheven.'⁵ 'Het idee *Britain* bestaat niet meer,' zei ook de conservatieve filosoof Roger Scruton in zijn boerderij in Wiltshire bij een gloeiende potkachel. 'Wij moeten onze identiteit opnieuw zien te smeden.'⁶

De fatalistische titels van de boeken die in die dagen verschenen, zeggen genoeg: *The Day Britain Died*, *After Britain*, *Cruel Britannia*. De ondergang was begonnen. Volgens de historicus Norman Davies, auteur van het vuistdikke *The Isles*, werd het trouwens tijd. ‘Groot-Brittannië’ was een historische uitzondering geweest, zei hij, een kunstmatig idee dat ontstond door het aan elkaar klinken van de naties Engeland en Schotland in 1707. Daaruit kwam het Empire voort. Maar met het Empire had de Britse identiteit zijn *raison d’être* verloren en zou het land terugkeren naar een natuurlijker, lossere orde.⁷

‘De Britten zijn hun imperiale illusie nu wel kwijt,’ zei ook Linda Colley, een Britse historica die een tijdlang populair was in kringen rond premier Blair. ‘Maar niemand weet nog wat ervoor in de plaats moet komen.’⁸

De vraag wie ze zijn, betekende voor de Britten altijd: wie zijn we niet? Ze wilden niet bij het continent horen, ze waren geen katholiek land, ze hadden geen bloedige revoluties gehad en ze waren nooit door de nazi’s bezet. Maar die externe factoren hadden hun betekenis goeddeels verloren. En naarmate er minder buitenwereld was om zich tegen af te zetten, verloor hun binnenwereld ook aan onderscheidend vermogen. De dreiging van het ‘Europese project’ is een geschenk uit de hemel. Maar het verhindert niet dat de Britten steeds moeilijker kunnen zien in welk opzicht ze nog fundamenteel verschillen van welk ander Europees land dan ook. Ja, ze wonen op een eiland, maar dat betekent dus ook steeds minder. Misschien moet je daarom wel zeggen dat het Verenigd Koninkrijk nog *uitsluitend* een eiland tussen de oren is.

Identiteitscrisis? Onder de zwartgerookte eiken balken van The King’s Arms of The Ship Inn, waar in geen eeuwen iets lijkt veranderd, is het niet het eerste wat in je opkomt. En je zou het ook niet meteen zeggen als je jong en multi-etnisch Londen het

nieuwe millennium zag binnenparty'en. En toch kon ik me er wel iets bij voorstellen.

De keerzijde van de globalisering is de verzwakking van het nationale cement. Symbolen, zoals taal en geloof, brokkelen af. Daarbovenop kwamen de politieke hervormingen die premier Blair begon. Zo'n combinatie van economische, sociale en politieke middelpuntvliedende krachten is uniek in Europa.

De Engelse taal is niet langer het exclusieve bezit van de Britten, maar een soort Esperanto. *Engels* Engels is een dialect van de wereldtaal Engels geworden. Voor één op de vier Londenaren is het niet eens hun eerste taal meer.

De Britse monarchie is geen vanzelfsprekend, magisch symbool van nationale eenheid meer. Onder de adellijke stolp bleken gewone mensen te wonen. De kroon is nog steeds de top van de constitutionele piramide, de 'bron van soevereiniteit en het recht', maar de *royals* zelf werden vooral een bron van vermaak.

De Church of England, de Anglicaanse staatskerk, bestaat elke zondag uit heel veel lege banken. Britten geloven over de hele linie steeds minder, hoe gemakkelijk die God van de Derde weg tussen protestantisme en katholicisme het ze ook maakt. En de Britten die nog wel in een god geloven, geloven in steeds meer verschillende goden.

De kijkcijfers van de BBC blijven dalen. Terwijl het medialandschap in het digitale tijdperk uiteenvalt in steeds meer kanalen en stations, heeft de 'universele' omroep van vroeger, die alle burgers bedient en bindt, het steeds moeilijker.

Er is ook geen gemeenschappelijke vijand meer in Berlijn of Moskou om het volk te verenigen. De prettige verdooving van de overwinning op Hitler is uitgewerkt. Na de val van de Muur hoeft het land niet langer een onzinkbaar Amerikaans vliegdekschip voor de kust van Europa te zijn. Een

overtuigende rol in de wereld is er nog niet voor in de plaats gekomen. Zie de crisis rond de oorlog in Irak. En de Britten worden weliswaar steeds Europeser, maar de politieke ambivalentie over Europa houdt aan.

Britse schoolkinderen moeten al langer rekenen in kilo's, liters en meters. Het *pound*, de 'imperiale' eenheid van 454 gram, is sinds kort officieel dood. Je mag nog wel vragen om een pound gehakt, en dat doet ook bijna iedereen, maar als de slager geen grammen op zijn prijskaartjes zet, krijgt hij een boete. Het *ounce* van de kruidenier (28,3 gram) en de *pint* van de pub en de melkboer (0,568 liter) ondergaan hetzelfde lot, sinds op 1 januari 2000 voor Britse winkeliers wettelijk het metrieke stelsel is ingevoerd, dat op het Europese vasteland de norm is.

Oudere Britten moeten nog steeds verwoed hoofdrekenen. Je ziet ze denken dat Napoleon alsnog sluipend heeft gewonnen. 'Ik maak zelf wel uit of ik in *yards* en graden Fahrenheit denk,' zei een nijdige klant bij mijn Londense visboer. 'Wat kan het mij schelen of iets 700 millimeter lang is? Voor mij blijft het gewoon *two feet six*.'

Het andere pond, het pond sterling, is opgekrabbeld uit de valutacrisis van die Zwarte Woensdag in 1992, toen het gedwongen werd uit het Europese stelsel van wisselkoersen te stappen. Buiten de eurozone deed de Britse economie het de laatste jaren uitstekend. De hoge waarde van het pond ten opzichte van de euro en de dollar gaf Britse vakantiegangers een ongekende koopkracht op het continent. Sommige rijkere Britten gingen rustig een weekendje winkelen 'aan de andere kant van de plas'. De weerzin tegen de euro bleef op recordhoogte staan en een Britse instap zou politiek onhaalbaar blijven. En toch geloven zelfs de grootste sceptici niet dat het land eeuwig buiten de euro kan blijven als ruim de helft van alle Britse handel binnen de eurozone plaatsvindt en Britse exporteurs moord en brand schreeuwen omdat het dure

pond hun concurrentiepositie ondermijnt. Zo leek ook dit symbool gedoemd.

■

Thatcher had gezorgd voor een economische revolutie. En voor een maatschappelijke revolutie met haar dubbele aanval, zowel op de arbeiders als op de upper class, die in haar partij de dienst had uitgemaakt. Het land was klasselozener en zelfbewuster geworden, rijker, individualistischer en harder. Maar het bestuurlijke bouwwerk van een eerder tijdperk lieten zij en haar opvolger Major intact.

Blair werd in 1997 premier op een golf van weerzin tegen de Tories, en met de belofte het verwaarloosde onderwijs en de gezondheidszorg te moderniseren. Daartoe moest hij zijn onverkiesbare partij naar het politieke midden sturen. Dat was een revolutie voor Labour, die nooit is uitgewoed, maar voor het land betekende het vooral continuïteit: de voortzetting van het lage belastingregime om te bewijzen dat de economie ook bij Labour in goede handen is.

Op één terrein was Blair een radicaal. Hij zette onmiddellijk het breekijzer in de constitutie. Een van de meest centraal geleide staten van Europa gaf plotseling macht weg in drie richtingen. Naar boven, aan de Europese Unie. Opzij, door de Bank of England, de centrale bank, zelfstandig het monetaire beleid te laten uitzetten, door het Hogerhuis te halveren – hij ontnam de erfelijke Lords hun zetel – en door openlijk te flirten met een nieuw kiesstelsel dat coalitieregeringen mogelijk zou maken. Blair gaf ook macht weg naar beneden, aan de regio's en 'deelnaties'. Zo kreeg Londen een eigen bestuur onder een gekozen burgemeester. Maar de grootste machtsverschuiving vond plaats in de *Celtic fringe*, de 'Keltische marge'; Blair bezorgde de Schotten, Welshmen en Noord-Ieren eigen volksvertegenwoordigingen, die buiten Westminster om verregaande beslissingen konden nemen. Blair presenteerde zijn maatregelen als 'een te lang uitgestelde modernisering', die bedoeld waren om het bestuur representatiever te maken

en alle burgers een grotere stem en een belang te geven. Maar het had minder weg van plastische chirurgie dan van een openhartoperatie.

Verweesde Engelsen

Het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland, zoals het land officieel heet, was synoniem met onderkoelde humor, wrakke maar charmante boemeltreinen, de Queen Mum, lauw bier en dode groente, de Wrekers, tuinieren, spookkastelen, tolerantie en privacy, een gestoomde bokking bij het ontbijt, Vera Lynn, seksschandalen, 'Hello, old boy!' in de club en 'There you go, love' in de pub, met gokken, druilregen, blote borsten op pagina 3, thee, rotondes, de Mini, Twiggy en de Beatles, de zusjes Brontë, Monty Python's Flying Circus, *Christmas crackers* en worcestershiresaus, krantenjongens en miljonairs, jagers en vossen, de BBC World Service, rechters met een pruik, agenten met een helm maar zonder pistool, Ascot en de hondenrennen, Shakespeare en Pinter, zwarte taxi's, rode bussen, blauwe kaas, slechte loodgieters en slechte gebitten. De lijst houdt niet op, George Orwells 'oude dienstmaagden die door de nevel van een herfstochtend ter communie fietsen' mogen er ook nog bij. Net als het antisemitisme en racisme, de IRA, militaire blunders, de heroïnedoden en het hoogste aantal tienermoeders van Europa, die meestal zorgvuldig worden weggelakt uit de nostalgische mythe die Britten en anglofiële buitenlanders eensgezind in stand proberen te houden.

Al die symbolen zullen nog wel een tijdje blijven bestaan. Maar het grotere verband leek zijn langste tijd te hebben gehad. 'Er komt een ochtend dat Brittannië in de spiegel kijkt en zichzelf niet meer herkent,' schreef *The Economist*. 'Is een van de meest stabiele staten bezig zichzelf op te heffen?' 9

De identiteitscrisis raakte vooral de bewoners van de grootste Britse 'deelnatie', de Engelsen, die met 48 miljoen een meerderheid van de 60 miljoen Britten vormen. Schotland, Wales en Noord-Ierland kregen culturele en politieke emancipatie in ruil voor hun verdampende Britse identiteit. De Engelsen kregen niets. Ze begonnen te ontdekken dat Engels niet langer synoniem is met Brits, maar wat de Engelse identiteit dan wel is, wisten ze niet.

Ze mochten zich niet meer bemoeien met het Schotse onderwijs, de landbouw of de gezondheidszorg, maar een eigen Engels parlement zat er niet voor hen in. Sterker, in het landsparlement in Westminster, dat de Engelsen de wet voorschrijft, zitten nog wel parlementariërs uit de rest van het koninkrijk. Zo dreigde de grootste groep Britten verweesd en ontworteld te raken. 'Europa's verloren stam' noemde de BBC hen.

Hun verwarring bleek uit de lawine *soul searching*-boeken van die dagen. Zoals *The English*, de half-ironische schets door BBC-presentator Jeremy Paxman, die een megabestseller werd. Of *England, England*, waarin romanschrijver Julian Barnes een miljonair op het eiland Wight een Madurodam-Engeland laat aanleggen, met Stonehenge, Buckingham Palace en Manchester United in het klein, dat een concurrent wordt voor het 'echte' Engeland.

Je zag het aan de miljoenen lezers van *This England*, een tijdschrift dat nostalgische dromen verkoopt met foto's van Engelse Anton Pieck-dorpjes, Shakespeare-citaten en herinneringen uit de Tweede Wereldoorlog. Je zag het aan het stijgende ledental van The English Heritage, die cultuur- en natuurmonumenten in Engeland beheert. En je zag het ook aan de nieuwe populariteit van de Engelse keuken, waardoor de gietijzeren Aga-fornuizen en kookboeken met recepten voor *potted pheasant* of oesters met gebraden appelworstjes niet zijn aan te slepen. Een stam op zoek naar zijn wortels.

Soms hoorde je iemand zeggen dat het wel losliep met de crisis. Malcolm Rifkind bijvoorbeeld, minister van Defensie onder John Major, een milde euroscepticus en Schots. Zolang er geen Europese identiteit is, hebben de verschillende bewoners van de Britse eilanden geen alternatief, zei hij. 'De tijd dat Schotten meer gemeen denken te hebben met de Portugezen, Grieken of Duitsers dan met hun Engelse burens, is lichtjaren ver weg.'¹⁰

Anderen waren banger. Engeland schreeuwt om nieuwe symbolen, zei Roger Scruton, de conservatieve filosoof. Dat bleek bij de dood van prinses Diana in 1997. 'Alle emoties stonden rondom deze postmoderne vrouw, die een soort koninklijke antimaterie was. Het was van een afschuwelijke sentimentaliteit, maar het drukte wel uit dat er behoefte is aan nationaal cement.'¹¹

Die behoefte is niet uniek: de seksuele bevrijding en de teloorgang van het geloof zijn volgens hem 'antisociale krachten' die overal in het Westen woeden. Maar in Engeland zijn ze heviger. Want de symbolen en instituties van het land die de middelpuntvliedende krachten hadden moeten dempen, werden door 'president Blair' ruw omvergehaald. Dat de Engelsen het vacuüm zullen vullen met nationalisme van eigen bodem, leek Scruton onwaarschijnlijk. 'Wij hebben geen marcheertraditie,' zei hij. Maar 'het idee Engeland' herstellen kan alleen door een nieuwe gemeenschappelijke loyaliteit te scheppen.

Hijzelf zocht het voorlopig in 'loyaliteit aan de grond'. In zijn bucolische column in de *Financial Times*, 'This Land', deed hij wekelijks een enigszins wereldvreemde oproep daartoe. Zo verdoemde hij elektrisch gereedschap, dat 'werktuigen waar je handen naar gaan staan' verdringt. Op elektriciteit heeft hij het überhaupt niet begrepen. Die laat immers overal verlichting branden die 'mens en dier de nacht ontnemt'. Dat hij het Engels tijdverdrijf bij uitstek, de vossenjacht, van harte

steunde, hoefde geen betoog. 'Zo nemen wij de soevereiniteit over ons land terug van de vos, de solitaire rover die daar maling aan heeft,' zei Scruton en hij legde nog een blok op het vuur.

■

Het Verenigd Koninkrijk is nooit een natiestaat naar continentaal model geweest. Hooguit was de lasnaad tussen de samenstellende delen een tijdje iets minder scherp te zien. Tony Blair probeerde het verbond geloofwaardig te houden onder een Britse paraplu. Een eerste poging, de introductie van het label Cool Britannia voor Britse architectuur, design en popmuziek sloeg niet aan. Jongelui voorschrijven wat cool is, helpt trouwens zelden. De Millennium Dome, de koepeltent aan de Theems, was een soortgelijke poging om het land onder één dak te verenigen. Een permanente Cirque du Soleil-achtige theatervoorstelling, een nieuwe *Blackadder*-film en een megatentoonstelling van Brits vernuft op technisch, wetenschappelijk en cultureel terrein moesten daarvoor garant staan. Het werd een fiasco en voor de Dome is nog steeds geen nieuwe bestemming gevonden. Als het vliegtuig zijn bocht draait over Londen, op weg naar Heathrow of City Airport, zie je hem altijd liggen, tegen de lus van de rivier: een wit schedeldak boven een zuigend zwart gat van een miljard pond.

Ook in de internationale arena probeerde Blair 'het merk Britain' opnieuw te positioneren. De kater van het Empire is voorbij, zei hij. Wij moeten niet langer een eenzame supermacht willen zijn, maar 'een spil, het kruispunt van de allianties, betrokken, open, dynamisch, een partner en, waar mogelijk, een leider in ideeën en invloed, met gewicht in Europa en een stem in Washington'. Het waren ambitieuze projecten, kortstondige pep voor het moreel – bijvoorbeeld tijdens de succesvolle Kosovo-operatie in 1999 – maar vooral wishful thinking. Dat zou het Iraakse avontuur uitwijzen. Het

bleek ook uit Blairs grootspraak over een Europese Unie die hij wel even naar Brits model zou hervormen.

Intussen speculeert Blair er ten eerste op dat Schotland en Wales tevreden zullen blijven met hun beperkte autonomie. Het was bedoeld om het opkomende separatisme te bezweren, maar *devolution* – het overhevelen van centrale macht naar de periferie – kan evengoed een tovenaarsleerling blijken. Als de Labour-regering haar populariteit verliest – en dat gebeurt onvermijdelijk een keer – kunnen de ‘Kelten’ alleen protesteren door op hun eigen nationalistes te stemmen. De Tories zijn daar als oppositiekraacht immers zo goed als verdwenen. Ook bij zo’n ‘indirecte stem’ op de separatisten kan het Ontbonden Koninkrijk dan een feit worden.

Ten tweede negeert Blair de kwestie-Engeland, en ook dat kan een tijdbom blijken. ‘Engeland is helemaal geen eenheid’, betoogt de historicus Linda Colley. ‘Er is een tweedeling tussen het rijke zuidoosten en het arme noorden. Bovendien zijn ook hier verschillende identiteiten. Streken als Yorkshire en Northumberland zouden zich daarop kunnen beroepen om óók hun eigen weg te gaan.’¹²

In plaats van nieuwe slogans voor de Britse identiteit te bedenken kan Blair zich beter concentreren op een definitie van Brits burgerschap, zegt ze. Zo wordt het hoog tijd om het verlenen van ridderordes – de *Sirs* en *Ladies* waarin het klassenstelsel na-echoot – te vervangen door iets waarin elke burger zich thuis voelt, en om eindelijk de grondwet te schrijven waarvoor de oudste democratie ter wereld nooit de moeite nam.

Tolerantie en zelfhaat

Mijn correspondentschap eindigde helaas met een knal: de bomaanslagen van 7 juli 2005 in Londen. Het begon ook met

een ontploffing. Op 15 augustus 1998 lieten republikeinse Noord-Ieren in de winkelstraat van het stadje Omagh een autobom exploderen. Er stierven 29 mensen. Een half jaar eerder was het Goede Vrijdag-akkoord in werking getreden, de blauwdruk voor vrede in de opstandigste provincie. De grote partijen hadden het akkoord ondertekend en hielden zich aan een wapenstilstand. Maar de dissidenten wilden nog steeds bloed vergieten om zichzelf los te snijden uit de Unie en het Ierse eiland te verenigen.

‘Omagh’ was vooralsnog de laatste bom. Maar in 2006 heeft de IRA zichzelf nog steeds niet ontbonden, niet alle wapens ingeleverd, geen excuus gemaakt voor de drieduizend doden, niet de woorden gesproken waarop iedereen hoopt: ‘The war is over’. Ze blijft moorden in eigen kring en blijft banken beroven. Het zelfbestuur is een paar keer opgetuigd en weer afgetuigd. Ulster wordt de facto bestuurd door een gouverneur, net als vroeger. Het Goede Vrijdagakkoord heeft misschien een einde gemaakt aan de oorlog, maar vrede is het nog steeds niet. In Noord-Ierland blijft het Verenigd Koninkrijk een illusie.

Dat zal de meeste Britten overigens een zorg zijn; ze zouden de hoofdpijnprovincie liever kwijt dan rijk zijn. De Schotse autonomie lijkt een succes. Het pad naar onafhankelijkheid zijn de Schotten voorlopig niet ingeslagen. De meerderheid lijkt tevreden over de extra armslag die ze met hun eigen parlement kregen. Schotse nationalistenvragen het als de startbaan voor volledige autonomie, maar ze zijn intern verdeeld en de belangrijkste inkomstenbron waarover ze fantaseren, de olie in het Britse deel van de Noordzee, begint op te raken. Een onafhankelijk Wales was altijd al een droom van een kleine minderheid in Wales en lijkt, met het huidige beperkte zelfbestuur, hun droom te blijven.

Zeven jaar later lijkt het idee van een nationale identiteitscrisis dus opeens niet zo urgent meer. Ook andere factoren leken afgenomen te zijn. Bij de constitutie blijft een

bord met 'werk in uitvoering' staan, maar zoals vaker aan de openbare weg is er niet veel beweging te zien. De verdere hervorming van het Hogerhuis ligt stil na het vertrek van de erfelijke Lords. Het kiesstelsel blijft van het type *winner takes all*. De Liberal Democrats, het Britse D66, kunnen een coalitie dus vergeten. De monarchie houdt vast aan *pomp and circumstance*. De grote uitverkoop aan 'Europa', door de euro in te voeren en de Europese 'grondwet' te tekenen, is achter de horizon verdwenen. De kwestie Irak heeft de wereldmachtpretenties definitief genezen.

De burgers zijn weer ouderwets teleurgesteld in hun politici. Het is geen exclusieve Britse trend, noch een zuiver politieke. De groeiende vertrouwenscrisis tussen burgers en 'de instituties' vreet veel westerse democratieën aan. Ambtenaren, artsen, de politie, de pers, justitie, de kerk, het parlement, grote bedrijven – het vertrouwen dat ze ooit genoten, lijkt in meer landen in vrije val te zijn. In het Britse geval werd het cynisme versterkt door de spin doctors die in de politiek jarenlang vrij spel hadden. De gekrompen wachtlijsten in de zorg en de kleinere klassen in het staatsonderwijs wogen niet op tegen het 'bedrog' rond de oorlog in Irak. Ze vonden dat de staat voor *nanny* speelde door de burgers voor te schrijven hoe te leven: niet roken in de pub, geen vossen jagen, altijd je paspoort op zak hebben. In maart 2006 wekte Blair, de premier die had beloofd *whiter than white*, volkomen onkreukbaar, te zullen zijn, de indruk dat hij donateurs van zijn partij had beloofd met een zetel in het Hogerhuis. Daarmee was een ander bekend thema terug: *sleaze*, smerigheid, zoals de corruptieschandalen kortweg heetten die John Major de das om deden.

Blair had al aangekondigd dat hij geen vierde regeringstermijn ambieerde, maar voor een premier die hoe dan ook in zijn nadagen verkeerde, leek het een overmoedige en in elk geval overbodige mededeling. Van de enorme meerderheid in het parlement resteert na drie verkiezingen

minder dan de helft. Voor cruciale wetgeving, zoals het plan om staatsscholen zelfstandiger te maken, had Tony Blair zelfs de steun van de Tories nodig om de rebellen in zijn eigen partij vóór te blijven.

De Tories kozen een nieuwe leider, de vijfde sinds 1997, die een blijvertje lijkt te zijn. Als David Cameron dezelfde revolutie binnen zijn onverkiesbare partij teweegbrengt als Blair en ongeveer in het midden houdt, kan het politieke tij de komende jaren kenteren. Al is 'kenteren' het woord misschien niet meer, want de oude politieke breuklijn over de vraag wat de staat aan de markt en aan de burgers durft over te laten, verloor aan betekenis. De partijen omarmen eensgezind globalisering en de uitbreiding van Europa. De linkse en rechtse partijen op het continent die tijdens de referendum van 2005, curieus verenigd, garen spinnen door beide ideeën af te wijzen, ontbreken in de Britse politiek nagenoeg. De strijd gaat over de vraag hoeveel leiding de markteconomie nodig heeft, maar niet langer over het principe van de vrije markt.

De economische cyclus lijkt in 2006 aan een kentering begonnen te zijn. De voorzichtige groei zet door, maar die is voor een deel op de pof. En zwarte gaten, zoals ongedekte pensioenvoorzieningen en de sanering van de nucleaire sector, doemen op. Blairs gedoodverfde opvolger, minister van Financiën Gordon Brown van de steeds minder optimistische begrotingen, loopt zich intussen echt warm. Hij zal de verkiezingen van 2009 niet cadeau krijgen.

In zekere zin was het bij elkaar toch geruststellend. Brittannië had zichzelf niet opgeheven en de Britten wisten nog steeds grofweg wie ze waren. Blair had gemorreld aan de wetten die tussen droom en daad in de weg stonden, maar de praktische bezwaren had hij niet kunnen wegnemen. De Britten bleven gewoon de rol spelen waarvoor ze geboren lijken: *muddling through*, doormodderen.

Toch was er één terrein waar ze zich niet langer gerust konden stellen met de gedachte dat alle veranderingen gradueel waren en dat het bestaande systeem flexibel genoeg is om ze op te vangen. In de multi-etnische, multiculturele samenleving die het Verenigd Koninkrijk was geworden, stonden de verhoudingen op scherp. De vraag 'Wie zijn we eigenlijk?' was daar actueler dan ooit.

■

Dat bleek op 7 juli 2005, toen tijdens de ochtendspits drie bommen ontploften in de Londense ondergrondse, en één op de bovenverdieping van een dubbeldekkerbus. Daarbij kwamen 56 mensen om het leven. De timing van de aanslagen was perfect. De hele wereld keek naar de G8-top onder Brits voorzitterschap, in het Schotse Gleneagles. Het was nog geen week geleden dat het wereldwijd uitgezonden muziekfestival Live 8 in Hyde Park stond. Een dag eerder had Londen de Olympische zomerspelen van 2012 in de wacht gesleept na een campagne die de nadruk had gelegd op het tolerante, kosmopolitische, multiculturele karakter van het land. De Britten blaakten even van het zelfvertrouwen.

Het is mogelijk dat Al Qaida de regie voerde. Maar '7/7' was de eerste aanslag in een westers land door zelfmoordterroristen van eigen bodem. De daders waren vier jonge Britten, moslims, van wie er een het liefst cricket speelde en in de fish & chips-winkel van zijn vader werkte. Deze zelfmoordenaars waren het product van diezelfde tolerante, multiculturele samenleving.

Wat is dat voor een identiteit die zichzelf wil vernietigen? Met het beantwoorden van die vraag hebben de Britten nauwelijks een begin gemaakt. Zeker is dat de klassieke argumenten niet overtuigen. Het bewijs dat ze in het buitenland gehersenspoeld waren, is nooit geleverd. De vier daders waren geen eenzame gekken, maar hadden een gezin

en vrienden, die niets gekks hadden opgemerkt. Ze waren geen drop-outs; ze hadden een opleiding, werk en geld. Een van de vier werkte op een school met moeilijke kinderen. Dat uitgerekend hij zichzelf een rugzak met explosieven had omgehangen, bleef een mysterie.

Een bijtjesdag bleef na '7/7' uit voor de 1,6 miljoen Britse moslims. Britten blijven goed in het langs elkaar leven. Maar de verhouding tussen vrijheid en autoriteit is merkbaar naar rechts verschoven in de vorm van verscherpte antiterreurwetten, en wetsvoorstellen voor verplichte identiteitsbewijzen en het beperken van de vrijheid van meningsuiting.

Londen, waar driehonderd talen worden gesproken en waar je op straat gezichten in alle kleuren ziet, blijft zichzelf een multicultureel succes vinden. Op Finchley Road in Noordwest-Londen wisselen de halal-slagerijen en koosjere bakkers elkaar af. In Haringey, in het noordoosten, leven de Turks- en Grieks-Cyprioten zonder problemen naast elkaar. Maar Londen en de andere grote steden hebben ook hun getto's. Op '7/7' ontdekten de Britten dat de diversiteit van de multiculturele samenleving en de nationale loyaliteit elkaar ondermijnen.

Om ze opnieuw te verzoenen gingen ze op zoek naar de typische waarden waarin iedereen, oude en nieuwe Britten, zich zouden kunnen vinden. Is het een volkslied waarvan de autochtonen de woorden ook niet kunnen meezingen? Wat heeft de oer-Britse hofdichter John Betjeman te maken met Benjamin Zephaniah, de rasta-poëet, die net zo Brits is? Is het fair play? Tolerantie? Of gaat het niet verder dan de gewoonte om een scheut azijn over je frieten te schenken?

Die zoektocht naar nieuwe symbolen is nog maar net begonnen en niemand pretendeert het antwoord gevonden te hebben. In zekere zin is dat ook geruststellend. Het betekent dat vooroordelen nog niet hebben gewonnen. De Britten zijn nog steeds in staat een *open mind* te houden over de beste

inrichting van hun samenleving, een eiland dat wijd open staat voor de wereld. Ze hebben zich vaker aangepast. Volgens George Orwell ligt in die flexibiliteit zelfs hun grootste kracht. 'De zachtmoedigheid, de hypocrisie, de achteloosheid, het respect voor de wet en de haat voor uniformen zullen blijven,' schreef hij in de donkerste dagen van de Tweede Wereldoorlog. Er is veel voor nodig om een nationale cultuur te vernietigen. Maar wat er ook verandert, *'England will be England'*, een eeuwig beest dat zich uitstrekt in de toekomst en het verleden, en zoals elk levend wezen met de kracht om zichzelf onherkenbaar te veranderen en toch hetzelfde te blijven'.¹³

¹ *Creative Camera*, oktober 1968

² Andrew Marr, *Ruling Britannia*, London, 1996, blz. 6

³ Marr, blz. 7

⁴ David Landes, *The Wealth and Poverty of Nations*, New York, 1998, blz. 218

⁵ *The New York Times*, 21 februari 1999

⁶ Vraaggesprek *NRC Handelsblad*, 18 januari 2001

⁷ Norman Davies, *The Isles, A History*, London, 1999.

⁸ Vraaggesprek *NRC Handelsblad*, 18 januari 2001

⁹ *The Economist*, 4 november 1999.

¹⁰ *Prospect*, januari 2000

¹¹ *NRC Handelsblad*, 8 januari 2000

¹² idem

¹³ George Orwell, 'England your England'; London, 1941. In: Peter Davidson (ed.), *Orwell's England*, blz 274